

Palos de la Frontera: any 1892

Autor: Ernst von Hesse Wartegg

Data de publicació: 06-12-2018

Ernst von Hesse-Wartegg (Viena, 21 de febrer de 1854 –Tribtschen, 8 de maig de 1918) era un diplomàtic i escriptor austríac. Gran rodamón, és conegut pels seus llibres de viatges i fou cònsol general a Veneçuela i Suïssa. Va escriure un llibre sobre Andalusia. Arran de la commemoració del 4t Centenari de la Descoberta d'Amèrica (any 1892), va fer cap a Palos de la Frontera i va poder constatar que en aquesta localitat no hi havia res de res sobre En Colom. Us oferim la versió catalana del capítol feta per un traductor oficial.

Huelva, Palos i La Rábida

El tres d'agost de 1892 va fer quatre-cents anys que Cristòfor Colom va sortir del port de Palos amb els seus tres petits vaixells, per tal de dur a terme aquella agosarada travessia que el conduiria a la descoberta del nou món. La majoria dels estats europeus van voler estar representats a les celebracions de l'esmentada efemèride. Així doncs, no menys de vint-i-cinc grans vaixells de guerra d'una gran varietat de banderes van ancorar a la desembocadura del riu Tinto.

Els anuncis dels diaris informaven que aquests vaixells van ancorar al "port de Palos", però això no pot pas ser possible perquè fa temps que el port de Palos no existeix.

D'aquest detall em vaig convèncer jo mateix uns mesos abans de l'aniversari, quan arran d'una estada a Andalusia, vaig tenir l'oportunitat de dur a terme un pelegrinatge cap al famós port i molts altres indrets, estretament lligats amb la biografia del gran genovès i els seus preparatius per al primer viatge a Amèrica.

A la biblioteca de la gran catedral de Sevilla, on a més de retrats i manuscrits autèntics de Colom, es conserva molta altra documentació que fa referència al descobridor, em vaig informar sobre els mitjans més adequats per arribar a Palos. Arran d'aquestes lectures vaig assabentar-me que em seria impossible aconseguir-hi un allotjament i que el millor seria prendre el ferrocarril en direcció a Huelva, des d'on podria efectuar la visita de Palos amb un veler.

El trajecte de cinc hores en ferrocarril a través dels magnífics camps andalusos que es mostraven en tota la seva exuberant esplendor primaveral, em va conduir fins a la zona portuària de les conegudes mines de sofre i coure del riu Tinto ('riu vermell'), que avui dia adquireixen una posició excel·lent en els butlletins de cotització a la borsa del món. En temps de Colom, Huelva era un petit poblet, separat una milla alemanya de Palos en línia directa i situat a la riba esquerra de l'ample riu Odiel. Ningú no se'n cuidava i ningú no el coneixia. En certa mesura, Palos era el gran port rival de Cadis. L'any 1873 una companyia anglesa havia comprat les mines, explotades ja pels propis fenicis, per uns vuitanta milions de marcs i des d'aleshores Huelva ha esdevingut un gran port; Palos, en canvi, resta immers en un son secular i se situa d'aquesta manera davant una decadència absoluta.

Tot aquell qui vulgui visitar avui els llocs històrics dels temps colombins, ha de dirigir-se en primer lloc a Huelva perquè, a més de ser l'únic lloc connectat amb el món exterior a través del ferrocarril i el vaixell de vapor, és només a Huelva on es pot trobar allotjament en hotel. Sense cap mena de dubte, aquest tipus d'allotjament és molt millor a Huelva que a determinades grans ciutats espanyoles, com p. e. Còrdova i Granada. En tornar de la concorreguda estació de Huelva, em vaig sorprendre força quan vaig poder apreciar per primera vegada les formidables instal·lacions de l'Hotel Colón. Val a dir que no se'n troben, d'hotels millors i més bonics, ni tan sols en els nostres balnearis centreeuropeus. L'hotel està concebut pels grans senyors de les mines del riu Tinto, acostumats al luxe i al benestar. Malauradament no són prou nombrosos per mantenir-lo i, al cap i a la fi, els viatgers que, com jo, vénen aquí per veure Palos, es poden comptar amb els dits d'una mà. Segons el que em comunicava el mateix director de l'hotel, la intenció era tancar-lo després de les celebracions de l'aniversari de la gesta de Colom.

La mateixa Huelva no presenta cap tipus d'atracció turística. Al capdavant, una petita ciutat andalusa amb uns 15.000 habitants que només viuen d'un trànsit constantment actiu de vaixells. A l'ample estuari del riu Odiel es congregaven més d'una dotzena d'imponents vaixells, vapors i velers, als pals dels quals només voleiaven banderes alemanyes, angleses i franceses. Això s'explica pel fet que el descomunal volum de bronze extret s'envia en vaixell precisament cap a aquests països per a la producció de sofre i coure. Per aquest motiu sovint se sent parlar alemany i anglès als carrers de Huelva i gairebé tots els funcionaris i empleats de les mines del riu Tinto provenen d'Alemanya o Anglaterra. Els hostes de l'Hotel Colón que volen visitar les mines situades a uns cinquanta quilòmetres terra endins, són obsequiats amb un viatge de franc en el ferrocarril que els hi du. Amb tot, el que seguia despertant en mi un gran interès eren Palos i el proper Convento de La Rábida, on Colom i el seu fill van trobar allotjament durant anys.

Per arribar a Palos vaig poder triar entre dos camins. El riu Odiel desemboca al riu Tinto unes milles més al sud, poc abans que aquest darrer riu mori a l'oceà. El recorregut d'ambdós rius forma una V. A l'asta occidental (esquerra) de la V es troba ben amunt Huelva, mentre que a l'oriental, tot just davant de Huelva, la ciutat portuària de Moguer s'estén al llarg de la llotosa massa vermella d'aigua del riu Tinto. En canvi, Palos es troba al tram més baix d'aquest riu que forma l'asta oriental (dreta). Per aquest motiu podia navegar amb el vaixell postal (veler) fins a Moguer i arribar des d'allà a Palos amb una diligència. El cert, però, és que ja havia vist prou diligències espanyoles en viatges anteriors, per decidir-me per l'altra ruta sense pensar-hi gaire. Això sí, vaig haver de llogar un veler propi, tot i que em vaig estalviar el viatge en diligència i els lligams que suposen unes hores preestablertes de sortida.

Així doncs, l'endemà al matí ja em trobava lliscant a bord de la meua petita navecilla, governada per dos joves i robusts boteros, riu avall per l'ample i clar riu Odiel, al costat dels grans vaixells de vapor arribats de països llunyans per recollir els tresors de les mines del riu Tinto. Tots exhibien banderes estrangeres. Si n'eren, d'insignificants en comparació, els petits vaixells espanyols que navegaven per aquest riu i que només depenen de l'irrellevant trànsit costaner! De sobte em van venir al cap els temps en què les naus de Colom, de tornada de la descoberta del mundial reconeixement, entraven per aquest mateix indret. Aleshores Espanya era la primera potència marítima del món. Les seves banderes eren crucials a tots els mars. Des d'aquestes aigües, sobre les quals lliscava ara el meu bot cap al sud amb les veles inflades pel vent, s'havia posat rumb a la descoberta d'un nou món sota bandera espanyola. Avui, però, aquesta bandera es veu desplaçada per d'altres precisament en aquest mateix lloc històric, en aquest imponent monument a la potència marítima espanyola.

Reimpressió del llibre d'En Hesse-
-Wartegg (any 1984)

A totes dues bandes del riu Odiel s'estenen planes interminables a l'est i a l'oest, les famoses marismas, que limiten amb les ermes Arenas Gordas (sorra de duna) a la línia de la costa. A la llunyania vaig apreciar cap a l'oest les muntanyes algarveses de Portugal. La llengua de terra envoltada pels rius Odiel i Tinto també és plana i pantanosa i només la riba oriental del riu Tinto s'alça escarpada per damunt del riu, mentre forma turons boscats o coberts de

vinyes que perden tot ordre a prop de la desembocadura del Tinto a l'oceà. Tota aquesta zona és poc menys que pintoresca. Des d'aquí, mirés on mirés no veia cap casa, cap colònia humana i debades m'esforçava per albirar un senyal de Palos més enllà de la llengua de terra. De sobte, al costat del cim meridional de l'esmentat conjunt de turons, vaig poder apreciar un edifici blanc semblant a un castell amb sòlids murs i torres, coronat per una teulada d'església. De l'escarit penya-segat que separava l'edifici del riu, en sorgia una palmera, solitària i de frondosa corona. Al peu del penya-segat, el riu era força pantanós i hi abundaven les canyes.

—Esto es el Convento de La Rábida, Señor —em deia un dels boteros mentre assenyalava l'edifici—. Aquí és on volem atracar —afegia i tot seguit va orientar el veler cap a un embarcador força entrat al riu que devia haver-se construït no feia pas gaire. Àrduament vam fer-nos camí amb els remes a través de les canyes i, en acabat, ja m'afanyava a pujar pel pont i el difícil viarany escarpat en direcció a l'antic i sòlid convent.

Uns quants treballadors estaven enfeïnats convertint el viarany en un camí de trànsit rodat, segurament amb motiu de les imminents celebracions de l'aniversari de la gran descoberta. La terra del voltant era completament deserta tret d'un punt, encara de pujada cap al convent, on amb prou feines es distingien les restes d'un jardí completament assilvestrat entre la brolla colonitzadora. Finalment vaig arribar a dalt, a la plana —també pelada— d'aquell altiplà a l'extrem de la qual es trobava el convent, l'únic edifici que es podia descobrir en un radi de milles. La portalada del mur exterior era oberta i vaig fer-hi cap tot commogut, perquè era conscient que quatre-cents anys enrere Colom i el seu fill es trobaven al mateix punt, de camí des de Portugal cap a la cort de la reina Isabel, tot demanant provisions i allotjament. En aquest indret, la casualitat i una concatenació de petites circumstàncies insignificants va conduir a la descoberta del nou món. Si el pobre i esgotat caminant d'aleshores hagués estat rebutjat, qui sap si el seu nom hagués arribat mai als nostres llavis, quant de temps s'hagués fet esperar la descoberta d'Amèrica i a qui n'atribuiríem avui l'autoria. Sortosament el prior del convent d'aleshores, Juan Pérez de Marchena, va dirigir-se cap als pobres pelegrins en el moment en què se'ls ofería un refrigeri. En compliment de les seves ordres, el convent va oferir-los allotjament aquella nit. Arran d'unes converses, Marchena va assabentar-se dels agosarats plans de Colom. És precisament a la seva influència a la cort d'Isabel la Catòlica que cal agrair que el genovès obtingués els mitjans per a la seva aventura expedicionària. Durant aquest temps i també després, Colom va romandre a La Rábida, on de tant en tant arribaven els més grans armadors i navegants de Palos, els membres de la família Pinzón, entre d'altres. En aquest convent és on el fill de Colom, Diego, va rebre la seva educació. A la petita església conventual també es trobava la talla de fusta de la Mare de Déu de La Rábida, coneguda arreu pels seus miracles en malalts, especialment en aquells que patien de ràbia. La Rábida ha estat vist des de sempre com el punt neuràlgic i de partida d'aquells viatges agosarats cap al nou món. És per això que aquest convent també va constituir el centre neuràlgic d'aquelles lluïdes celebracions que es van dur a terme l'any passat en commemoració del quatre-cents aniversari del descobriment d'Amèrica.

Curull de devoció vaig creuar el petit pati davanter i vaig entrar a l'església, que presenta el mateix estat que en aquells dies. Sobre els graons de pedra de l'altar major va agenollar-se el gran descobridor i allà, recolzat en aquell reclinador, el Padre Marchena li va donar l'absolució. Tanmateix, cap pedra commemorativa, cap inscripció, ni cap element en tot el convent no dona testimoni de l'estada de Colom. Més enllà de l'església hi ha un petit pati amb galeries arcades, sobre les quals hi havia hagut les cel·les dels monjos. Si seguim, trobem un altre pati similar amb el refectori i altres sales, però res no indica quina hauria estat la cel·la on Colom hauria viscut durant llargs mesos. A la gran sala del primer pis els padres i els armadors de Palos devien haver escoltat amb atenció els agosarats plans del genovès... I ara tot això no és més que un munt de ruïnes!

Corprès em vaig passejar pel convent, vaig pujar al primer pis per les rostes escales, però tot això també presenta un estat abandonat i desolat! A començament de segle, en Washington Irving encara hi va trobar dos monjos que ja aleshores no sabien res en concret sobre l'estada de Colom al convent. En aquest sentit val a dir que els francesos n'havien cremat l'arxiu durant les Guerres Napoleòniques, un arxiu que devia haver contingut molta informació interessant. Més endavant, en l'exercici d'una pietat malentesa, el Duc de Montpensier va fer encalçar els antics murs amb les seves delicades pintures. Precisament durant la meua visita hom es disposava a renovar el convent amb diners del govern espanyol. Aquesta tasca es va encarregar sortosament a un arquitecte intel·ligent i pietós. Ens vam trobar a l'església mentre ell estudiava uns plànols antics, que representaven l'aspecte del convent a l'època de Colom. M'explicava que el recobriment de calç a parets i pilars era d'un centímetre de gruix i que podria eliminar-se'n amb facilitat; l'arquitecte volia veure si les pintures murals que hi havia sota no acabarien descarnades per tot el procés. En tot cas, tenia clar que el convent tornaria a ser habitable per a les celebracions de l'agost i que en el futur acolliria un exhaustiu museu sobre Colom. Durant les excavacions que s'hi van dur a terme tampoc no s'hi va trobar res d'interessant.

A la meua pregunta si els monjos franciscans tornarien mai a ocupar el convent, l'arquitecte va respondre negativament. L'orde hauria d'observar estricta clausura i això no seria compatible amb el museu. Més tard, des de la teulada del convent, l'arquitecte em mostrava una zona més enllà de la carretera en què s'estava construint un nou

convent franciscà per als monjos, l'empara dels quals serà a càrrec del nou museu dedicat a la figura de Colom. Curiós! Espanya construeix encara avui convents i el que és més curiós és que posseeixi els mitjans per fer-ho!

A la plaça espaiosa, plana i pelada davant de l'antic convent, hom es disposava a aixecar un monument a Colom. Ja a l'Hotel Colón de Huelva, el que n'era l'arquitecte, Ricardo Velázquez Bosco, me n'havia ensenyat el disseny. Es tractava d'un obelisc de 70 metres d'alçada amb un pedestal de quatre cares, sobre les quals s'han de gravar els noms de les tripulacions de les tres caravel·les; al damunt sobresortiran les reproduccions de les proes de la Santa María, la Pinta i la Niña de la Navidad, punt des d'on emergirà l'obelisc de marbre. Una imponent esfera de bronze, que representarà el globus terraquí i que lluirà una ampla banda equatorial amb els noms "Colón, Isabel la Católica", ha de coronar el conjunt. El disseny és d'una gran bellesa i el monument està tot just en fase de construcció.

Al convent no vaig trobar la talla de fusta de la Mare de Déu de La Rábida, que des de segles s'havia trobat a l'església conventual. Durant les tasques de restauració havia estat col·locada a l'església de San Jorge de Palos, propera estació del meu recorregut. Un mosso de molí va llogar-me el seu cavall per un peso i és així com vaig poder cavalcar cap a Palos per la carretera solitària, sense ni una ànima, a través de boscos de pícies i entre camps de vinyes. És el mateix camí que Colom va endegar després que hagués estat requerit a Granada, a la cort d'Isabel, on poc després Boabdil, el darrer rei sarraí a Espanya, hauria de capitular davant els Reyes Católicos. A la capella reial de Granada jo mateix veuria més tard el panteó amb els taüts de plom en què Ferran i Isabel descansen des de fa segles. Tanmateix, fins avui no se sap encara amb seguretat on és la tomba de Colom.

Després de cavalcar durant una hora per la carretera, que també havia estat arreglada amb diners de l'estat, vaig arribar a les primeres cases miserables de Palos. Tots els habitants van sortir a la via estreta i rudimentàriament pavimentada, en veure com entrava un extranjero muntat a cavall. I és que rarament apareix un estranger en aquest poblote deixat de la mà de Déu. Els gossos del poble corrien tot bordant i udolant darrere les peülles del meu cavall, de manera que vaig tenir una feinada per mantenir-los-en allunyats. Quan vaig demanar a un grup de pagesos que feien el badoch on era la casa del cura ('el capellà'), mitja dotzena es va posar en camí per tal d'indicar-m'ho. Van aturar-se a la plaça petita, miserablement pavimentada i envoltada d'humils casetes baixes i, davant d'una d'elles, van cridar el capellà que, amb un gest amistós, va convidar-me a apropar-m'hi. La seva grassoneta i bonhomiosa majordoma em va servir una tasseta de cafè i uns dolces. El Padre Marciano Marsal, que és com es deia el capellà, va acceptar-me molt agraït un cigar. Amb ell vam estar conversant sobre Palos i les celebracions que s'hi havien de celebrar.

—Vegi, senyor, de quin tipus de poble estem parlant. Llegeixi aquesta carta que he rebut del senyor Arquebisbe de Sevilla. Afiguri-s'ho: unes setmanes enrere va venir el senyor Ministre de Cultura a La Rábida i va voler veure la Mare de Déu. Jo mateix la vaig fer portar de la meua església per tal d'enviar-la a La Rábida. Aleshores, quan la gent la va voler alçar per dur-la damunt les seves espatlles, va caure a terra i es va fer miques. Oh! Senyor, no es pot ni arribar a fer una idea de la ràbia dels pagesos. Són tots una colla de barroers i ignorants. Van perseguir-me amb tota mena de pals i garrots, van amenaçar que em matarien i van llençar pedres a les finestres de casa mentre es queixaven que jo hauria fet un pacte amb el dimoni, segons el qual encara hauria d'esdevenir-se una altra gran desgràcia a Palos! Vaig comunicar l'incident a l'Arquebisbe i vostè mateix pot comprovar arran de la seva carta que em dona la raó i que m'encoratja a perseverar en el meu lloc.

En aquell moment la majordoma grassa també va començar a plorar i a lamentar-se.

—Senyor, aquí les nostres vides corren perill. Un dia ens assassinaran, aquests pagesos dolents, ximplers i supersticiosos!

La vaig consolar i li vaig dir que, al cap i a la fi, la gent de Palos eren mariners i descendents d'aquells grans navegants, motiu pel qual devien haver navegat per tot el món i perdut tota traça de superstició.

Aquella dona grassa va fer que no amb el cap i el capellà va esclafir a riure ben fort.

—Mariners? Descendents de navegants? Pregunti'ls-ho vostè mateix! Pagesos ximplers, això és el que són. Pagesos que no saben res dels seus antecessors ni de Colom. És que no sap, senyor, que Palos ja no té cap port i que avui dia està a mitja hora del riu Tinto? L'antic Palos dels temps de Colom era allà baix i avui no en queda ni una pedra. Allà, però, on es veuen els camps —deia mentre assenyalava el terreny construït als peus del turó en què ens trobàvem— hi havia hagut el canal portuari on es trobava la Santa Maria, el vaixell almirall de Colom. Avui dia tot allò és terra seca.

Tret de l'església de San Jorge no n'ha quedat res, dels temps de Colom. Si ho vol, l'hi duc.

Tot agraït vaig acceptar l'ofertament, per bé que abans vaig voler informar-me sobre els habitants de la zona. Així doncs, gràcies als registres parroquials vaig assabentar-me que Palos presentava 1500 cases en temps de Colom i que ara només en tenia 240. Aleshores hi vivien unes 300 famílies, que representaven poc més de 2000 ànimes en total. Els Pinzón, que havien participat tan activament en les expedicions de Colom, haurien abandonat Palos i se n'haurien anat cap a Moguer en constatar l'estat cada vegada més sorrat del port. Sembla ser que les famílies benestants de la zona els haurien seguit, de manera que només hi haurien quedat els més pobres, a Palos, gent que hauria anat vivint al dia enmig d'una gran misèria. Val a dir que queden descendents d'alguns dels participants en la primera expedició a Amèrica, com els Prieto i els Quintero, però desconeixen absolutament els fets dels seus antecessors i avui dia es guanyen el pa fatigosament amb els seus petits camps.

Mentrestant, va arribar el clergue amb la gran clau de ferro de l'església a la mà i, plegats, vam posar-nos en camí. El Padre Marsal em va conduir a través d'un carreronet assoleiat, en què es podien veure unes quantes ancianes arrugades que cavil·laven davant de la porta de casa seva, fins a l'església senzilla, situada al final de tot aquell lloc que descansava a dalt d'un l'altiplà. A partir de l'església, tota la zona s'enfonsava cap al riu. Allà hi havia l'antic Palos dels temps de Colom. En aquell temps Palos comptava amb deu esglésies; avui només hi quedava aquesta, que en tot cas era la més important, perquè, de la plaça plana estant que hi havia tot just davant i en presència de capitanes, alcaldes, corregidores i altres autoritats, Colom va llegir per als habitants de la zona l'ordre reial segons la qual haurien de disposar tres vaixells per a l'estranger.

A l'oest de la plaça s'alça escarpat per damunt de l'altiplà un puig, a la cima del qual vaig poder distingir uns murs imponents i les ruïnes d'un ferm castell. Harris, Winsor, Irving i altres autoritats afirmen que s'hauria tractat d'una fortificació sarraïna. Tanmateix, el Padre Marsal em va justificar amb documents que en realitat es tractava del castell dels Ducs d'Alba i que duia el nom de Montijo, és a dir, el cognom de l'emperadriu Eugènia de França. Amb tot, no pot pas ser el seu palau residencial, perquè jo mateix el vaig veure a prop de Badajoz, a la Vall del Guadiana. En tot cas, les ruïnes del castell de Palos, juntament amb tota la zona en un radi de quilòmetres i moltes de les cases que s'hi troben repartides, pertanyen al Duc d'Alba, propietari també del magnífic palau sarraí de Sevilla que desperta l'admiració de tot aquell qui el visita.

A la pelada església de San Jorge, amb els seus murs blancs encalcinats i desprovistos de tota decoració, no vaig apreciar res d'interessant, res que recordés Colom, tret de l'escultura de Sant Jordi amb el drac, davant de la qual Colom va agenollar-se i, finalment, la tan cèlebre estàtua de la Mare de Déu de La Rábida, provisionalment encolada després de reunir-ne totes les miques.

En realitat no és res més que una figura de fusta malament tallada d'uns 50 centímetres d'alçada, coberta de vestits de nina de seda amb brodats d'or i joies barates. Això no obstant, s'idolatra a tot Andalusia i es considera miraculosa. A més, cada any es duen a terme dos grans pelegrinatges per veure-la. Segons la saga, al segle VIII les hordes atacants dels sarraïns haurien llançat la talla al riu Tinto des de la seva desembocadura. Uns segles més tard, uns mariners l'haurien recuperada per casualitat mentre llevaven l'àncora del seu vaixell. Des d'aleshores se li ret culte com a patrona dels mariners. Colom la va besar i va prometre d'honorar-la amb ciris votius si retornava a casa amb èxit del seu viatge. De fet, el primer que va fer quan va tornar va ser anar a veure la Mare de Déu de La Rábida.

Tret d'uns quatre o cinc bots de pescadors, avui dia no en queda res, de l'aleshores tan significativa travessia de Palos. Aquell poble de pescadors s'ha convertit més aviat en un poble de pagesos de secà. Només la terra és la que històricament ha perviscut. I és que certament no es podria haver triat cap altre escenari millor per a les celebracions de l'aniversari de la descoberta que Palos i el venerable Convento de La Rábida, amb el seu nou monument a Colom, que anunciarà a nissages successores amb quina opulència es va celebrar el 1892 l'aniversari del descobriment del nou món per part del genovès.

Ernst von Hesse-Wartegg

Del llibre «Andalusien. Eine Winterreise durch Sudspanien und ein Ausflug nach Tanger» («Andalusia. Un viatge d'hivern a través de l'Espanya del sud i una excursió a Tanger»). Ernst von Hesse-Wartegg. Leipzig 1894. Verlag Carl Reissner

Agraïments a En Pere Baladrón per la informació aportada.